

**จาก กักขันตรัง สู่ พระอุโบสถวัดราชาธิวาส :
การศึกษาวรรณกรรมที่นำไปสู่ผลงานออกแบบ
และที่มาในการออกแบบสถาปัตยกรรมของ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์**

**From Kakshantrang to Wat Rajadhivas:
The Study of Literature that Leads to the Finding
of Architectural Works and Inspiration of
H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse**

ชุนห์ศิริ ไชยเอียร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 10330 ประเทศไทย

Chunsiri Chai-ear

Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, Bangkok, 10330, Thailand

chunsiri.chaiear@gmail.com

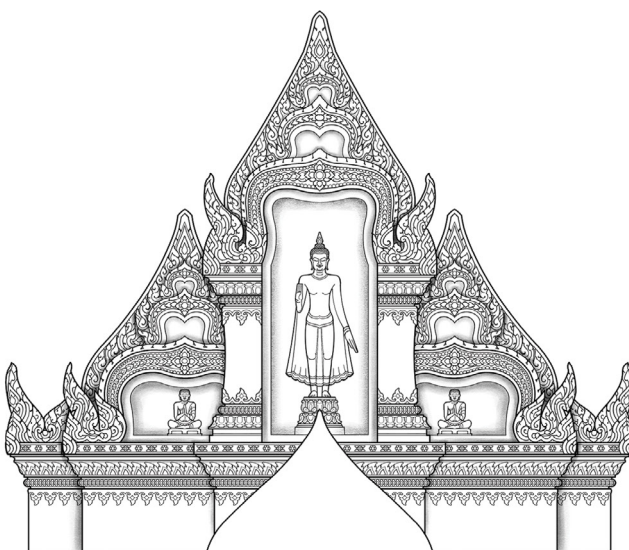
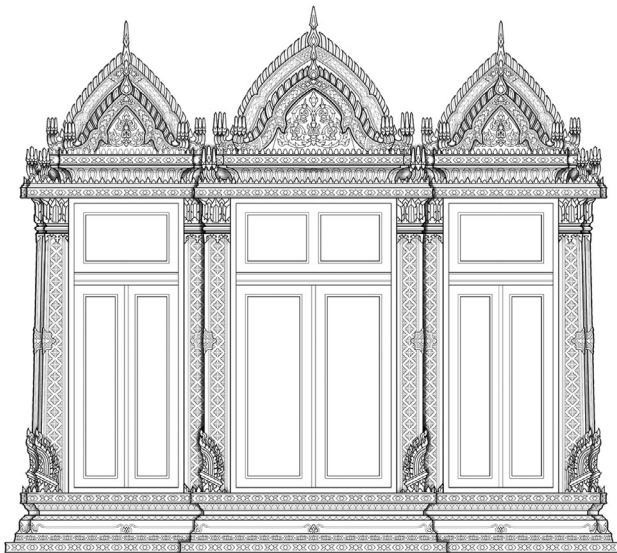
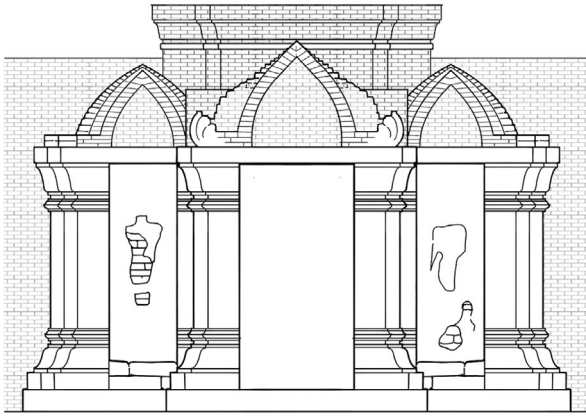
Received 16 - 08 - 2023

Revised 27 - 10 - 2023

Accepted 12 - 11 - 2023

บทคัดย่อ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (พ.ศ. 2406-2490) เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ ระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งทรงมีผลงานศิลปะที่ได้รับการยกย่องในหลากหลายแขนง ทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ ทำให้พระองค์ทรงเป็นทั้งศิลปิน นักออกแบบ และสถาปนิกที่สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ภาพลายเส้นจาก
 ชุมจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย
 สู่พระที่นั่งราชกรัณณสภา
 และพระอุโบสถวัดราชาธิวาส

Illustration from the triple
 niches of Wat Si Sawai to
 Rajkaranyasabha Throne
 Hall and Wat Rajadhiwas
 Ordination Hall

จากพระคุณลักษณะที่ทรงมีผลงานศิลปะในหลากหลายแขนง ทำให้การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งค้นหาผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระองค์ ผ่านการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพระนิพนธ์ เพื่อนำมาซึ่งข้อค้นพบใหม่ ในการศึกษา และนำข้อค้นพบนี้กลับไปศึกษาวิเคราะห์ผลงานสถาปัตยกรรม ชั้นอื่น ๆ ของพระองค์ที่มีการศึกษาไว้แล้ว อันจะทำให้ได้ผลการศึกษา และ ข้อเสนอที่ต่างกันไป ช่วยเสริมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานสถาปัตยกรรม ฝีมือพระหัตถ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาโดยการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์ร้อยแก้ว อย่างละเอียด เพื่อค้นหาข้อความที่ระบุถึงผลงานสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์ ที่ไม่ปรากฏในการศึกษาก่อนหน้า และพบข้อความในพระนิพนธ์เรื่องจดหมาย ระยะทางไปพิษณุโลก โดยปรากฏข้อความที่สื่อความหมายถึงผลงานที่ ทรงออกแบบ ที่เรียกว่า “กักขันตรัง” พร้อมระบุว่าลักษณะเหมือนประตู “ซุ้มจระนำตรีมุข” ของวัดศรีสวาย จากนั้นจึงทำการศึกษาค้นหาในพระนิพนธ์ ชั้นอื่น ๆ เพื่อหาข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติม และพบในพระนิพนธ์สาส์นสมเด็จ ซึ่งได้อธิบายคุณลักษณะไว้ จนสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปผล การศึกษา เป็นข้อเสนอประการแรกว่า “กักขันตรัง” ซึ่งเป็นผลงานออกแบบ ฝีมือพระหัตถ์ในที่นี้จะหมายถึง “พระที่นั่งราชกรัณยสภา” ซึ่งเป็นอาคารที่ยัง ไม่เป็นที่ทราบอย่างแพร่หลายว่าเป็นผลงานของพระองค์ และองค์ประกอบ “ซุ้มจระนำตรีมุข” ยังเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นขึ้นใหม่ ซึ่งปรากฏใช้ในพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นที่แรกอีกด้วย

จากข้อค้นพบแรก จึงนำไปสู่การทบทวนที่มาแนวคิดในงานสถาปัตยกรรม ฝีมือพระหัตถ์ชั้นอื่น ๆ คือ การออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ซึ่งปรากฏลักษณะ “ซุ้มจระนำตรีมุข” เช่นเดียวกัน และเมื่อทำการศึกษา วิเคราะห์โดยละเอียดผ่านกายภาพ รูปแบบ รูปทรง และแนวความคิด จึงนำไปสู่ข้อเสนอประการที่สองว่า ซุ้มจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย อาจเป็นที่มา แรงบันดาลใจในการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ผลงานชิ้นเอก ของพระองค์อีกชิ้นหนึ่ง สุดท้ายผลการศึกษานี้จึงแสดงให้เห็นว่าการค้นหา และศึกษาสถาปัตยกรรมผ่านวรรณกรรมเป็นหนึ่งในวิธีการศึกษาที่สามารถ กระทำได้ และย่อมได้ผลการศึกษาที่แตกต่างกันไปตามแต่มุมมอง และทระศนะในการหยิบยกประเด็นของแต่ละบุคคล ซึ่งล้วนแต่ช่วยเติมเต็ม ให้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: วรรณกรรม, สถาปัตยกรรมไทย, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, กักขันตรัง, วัดราชาธิวาส, พระที่นั่งราชกรัณยสภา

Abstract

Prince Narisaranuvattiwongse (1863–1947) was the son of King Mongkut, who held various significant positions in the governments of Siam from King Chulalongkorn to King Prajadhipok. His Royal Highness excelled in multiple fields of art, including painting, literature, architecture, and music, making him one of the most significant artists, designers, and architects in Thai history.

From above, his Royal Highness has worked in various fields. This research article aims to discover his architectural works by studying and analyzing his writings. The study's results can lead to further analysis of his other architectural designs and fill gaps in knowledge about the architectural works of Prince Narisaranuvattiwongse.

The research began with a thorough review of his writings. To search for passages that indicate architectural works by His Royal Highness that did not appear in previous studies. In his writing "Journey to Phitsanulok," a term arose that probably meant his work "Kakshantrang" with a unique feature of "Triple Niches" at Wat Si Sawai, Sukhothai. This term was further explained in his other writing "San Somdet," which led to the conclusion that "Kakshantrang" probably meant "Rajkaranyasabha Throne Hall," a building that has not yet been widely known as his work, and the element "Triple Niches" is also an architectural element that was newly invented by him, which appeared in use in the Rajkaranyasabha Throne Hall for the first time as well.

The first findings led to a rethink of his other architectural designs. The pediment of the Ordination Hall of Rajadhipas Temple is one of his masterpieces with the unique characteristic of a "Triple Niches". It has a different suggestion about the source of inspiration in the previous study. This study rethinks and analyzes it through physical, style, mass form, and concept, leading to the second finding that the triple niches arch of Wat Si Sawai may be the source of inspiration for the pediment of the ordination hall of Rajadhipas Temple. Finally, the results of this study show that studying architecture through literature

is one of the methods of education that can be done. And it can bring new knowledge through the subjective views of the researcher on individual issues. All of which will fill the knowledge gap and make Thai architectural history more complete.

Keywords: Literature, Thai Architecture, H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse, Kakshantrang, Rajadhipas Temple, Rajkaranyasabha Throne Hall

บทนำ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2406-2490) (Fig. 1) เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจหลากหลายด้านนับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง เช่น เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการและอุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกศิลปากร ทั้งยังทรงงาน และมีผลงานศิลปะอย่างรอบด้านทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ ผลงานของพระองค์แต่ละแขนงล้วนแต่มีความโดดเด่นเฉพาะตัว ในด้านสถาปัตยกรรมทรงมีผลงานที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย เช่น พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามและพระอุโบสถวัดราชาธิวาส เป็นต้น

ความสำคัญดังกล่าว จึงมีการศึกษาผลงานของพระองค์จำนวนมากในหลากหลายสาขา ซึ่งงานศึกษาแต่ละงานย่อมมีรูปแบบและวิธีการศึกษาที่แตกต่างกันออกไป โดยผลการศึกษาย่อมปรากฏมีทั้งที่สอดคล้องกันและเห็นแย้งกัน อันเกิดจากการศึกษา มุมมอง และทฤษฎีที่ต่างกันของผู้ศึกษา ตลอดจนการเลือกหลักฐาน การกำหนดประเด็นการศึกษา ซึ่งผลงานการศึกษาเหล่านี้ล้วนแต่ช่วยเพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานของพระองค์ให้ปรากฏครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ผ่านมามีการศึกษาผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ด้านสถาปัตยกรรม โดยมากทำการศึกษาโดยมีหลักฐาน 5 ประเภท คือ (1) ตัวสถาปัตยกรรมอาคารที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน (2) ภาพถ่ายเก่าของสถาปัตยกรรม (3) แบบสถาปัตยกรรม (4) พระนิพนธ์ และ (5) เอกสารราชการ

ภาพ 1 / Fig 1

ภาพ 1

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงจดสมุดบันทึกระหว่างเสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานในแก้มพูชา ฉายที่หน้าปราสาทนาคนพิน พ.ศ. 2471

Fig 1

H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse took notes while visiting archaeological sites in Cambodia. Taken in front of Neak Pean temple, 1928

ตัวอย่าง เช่น วิทยานิพนธ์ สถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ของมานพ อิศรเดช (2533)¹ ใช้เอกสารราชการและการสัมภาษณ์พระธิดา ม.จ.ดวงจิตร และ ม.จ.กรณิกา จิตรพงศ์ ทำให้ได้ข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับพระประวัติ พระกรณียกิจ การจัดกลุ่มพัฒนาการแนวความคิดในการออกแบบ และขั้นตอนการทรงงานออกแบบของพระองค์ วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของดวงกมล บุญแก้วสุข (2548)² มุ่งศึกษาแนวความคิด ที่มาในการออกแบบ โดยศึกษาในพระนิพนธ์ได้แก่ สาส์นสมเด็จพระสาส์นพิไลย ฯลฯ อย่างละเอียดขึ้น ทำให้ได้ผลการศึกษาเกี่ยวกับที่มาและแนวคิดมากขึ้น รวมถึงสามารถระบุผลงานผีพระหัตถ์ชิ้นใหม่ เช่น พระเมรุกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และประรำเฝ้าศพ ม.จ.ตระหนักนิธิพล ไชยันต์ โดยอาศัยข้อมูลพระนิพนธ์สมเด็จพระสาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์สมบูรณยิ่งขึ้น หากทว่าไม่พบภาพถ่ายของสองอาคาร ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ลักษณะสถาปัตยกรรมได้

การศึกษางานวิจัย เรื่อง งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ของสมคิด จิระทัศนกุล (2556)³ นับเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ ที่กว้างขวางที่สุด และละเอียดที่สุดเท่าที่มีการศึกษาในปัจจุบัน โดยทำการศึกษา รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลผ่านพระประวัติ พระนิพนธ์ เอกสารราชการ และแบบสถาปัตยกรรม ทำให้มีการวิเคราะห์ที่รอบด้านทั้งอิทธิพล บริบทสังคม แนวคิดที่มา รูปแบบสถาปัตยกรรม รวมถึงสัดส่วนในการออกแบบ และยังมีการเสนอผลงานผีพระหัตถ์ชิ้นใหม่ ๆ เช่น ปรางค์คู่วัดราชประดิษฐ์ ภายหลังเมื่อมีการจัดพิมพ์ใน พ.ศ. 2563 ยังมีการค้นพบภาพถ่ายพระเมรุกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และประรำเฝ้าศพ ม.จ.ตระหนักนิธิพล ไชยันต์ ทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับผลงานการออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สำหรับการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งทำการศึกษาสถาปัตยกรรมโดยการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์อย่างละเอียด เพื่อให้ได้มาซึ่งการระบุผลงานผีพระหัตถ์แนวความคิดในการออกแบบใหม่ ๆ ผ่านมุมมองและประเด็นที่แตกต่างไปจากการศึกษาในอดีต อันจะนำมาซึ่งองค์ความรู้และวัตถุดิบใหม่ในการวิเคราะห์ผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และเสริมสร้างองค์ความรู้ในการศึกษาผลงานสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์รวมถึงการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยในอนาคตอีกด้วย

การศึกษาวรรณกรรมพระนิพนธ์

ผู้วิจัยตั้งต้นการศึกษา โดยทบทวนผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง พระนิพนธ์ร้อยแก้วส่วนมากพบเป็นเอกสาร เช่น ลายพระหัตถ์บันทึกรายวัน และบทความ จึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระจริยวัตร พระกรณียกิจ ประสบการณ์ ทรรศนะความคิด และความรู้ความเข้าใจของพระองค์ ส่วนพระนิพนธ์ร้อยกรอง ส่วนมากเป็นพระนิพนธ์ประกอบการแสดงนาฏศิลป์ เช่น บทละครดึกดำบรรพ์บทคอนเสิร์ต และคำร้องเพลงต่างๆ จึงมีเนื้อหาเชิงวรรณคดีและสุนทรียภาพเชิงวรรณศิลป์มากกว่า ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาวิเคราะห์ในพระนิพนธ์กลุ่มร้อยแก้ว โดยแบ่งกลุ่มเป็น 5 ประเภท คือ

1. จดหมายโต้ตอบ

จดหมายโต้ตอบเป็นพระนิพนธ์ที่รู้จักแพร่หลายที่สุด มีเนื้อหาแตกต่างไปตามความสนใจของผู้สนทนา มีทั้งหมด 5 เรื่อง คือ **(1) พระราชหัตถเลขาฯ ทรงพระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาและเรื่องสร้างพระพุทธรูปหลวง**⁴ เป็นพระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ระหว่าง พ.ศ. 2436-2447 เนื้อหาเกี่ยวกับทรรศนะความเข้าใจประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มหายานของชนชั้นนำสยาม รวมถึงเรื่องปกิณกะของการเขียนจิตรกรรม **(2) สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ** ระหว่าง พ.ศ. 2457-2486 เนื้อหาครอบคลุมประวัติศาสตร์ประเพณี ศิลปสถาปัตยกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับความสนพระทัยของทั้งสองพระองค์ รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว และบรรยากาศสังคมในยุคนั้น ๆ **(3) ลายพระหัตถ์ประทานแก้หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล**⁶ เป็นลายพระหัตถ์ประทาน ม.จ.พิไลยเลขา พระธิดาในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่าง พ.ศ. 2466-2484 เป็นการประทานความรู้ด้านศิลปะแก่พระภาติกาซึ่งสนพระทัยด้านศิลปะ เนื้อหาจึงเกี่ยวกับศิลปสถาปัตยกรรมเป็นส่วนใหญ่ **(4) บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ**⁷ ลายพระหัตถ์และจดหมายระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชธน (ยง เสถียรโกเศศ) ระหว่าง พ.ศ. 2479 - 2486 ซึ่งขณะนั้นพระยาอนุমানราชธนปฏิบัติหน้าที่กรรมการจัดทำทานุกรม จึงได้ขอพระเมตตาประทานอธิบายคำศัพท์ต่างๆ อันเนื่องด้วยศิลปะและประเพณีไทย รวมถึงองค์ความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง **(5) ลายพระหัตถ์**

**สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีโต้ตอบกับพระสาร
ประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)**⁸ ระหว่าง พ.ศ. 2477-2478 พระสารประเสริฐเป็น
ข้าราชการในกรมพระอาลักษณ์ เนื้อหาจึงเกี่ยวข้องกับความรู้ด้านภาษาศาสตร์
นิรุกติศาสตร์และนอกจาก 5 เรื่องนี้ยังมีลายพระหัตถ์อื่น ๆ อีกบางฉบับที่แทรก
ในหนังสือเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย

2. บันทึกประจำวัน

บันทึกประจำวัน (Diary) เป็นกิจกรรมที่ชนชั้นนำสยามนิยมโดยได้รับอิทธิพล
จากตะวันตก ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา
โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกประจำวันสม่ำเสมอ
มีเนื้อหาทั้งเรื่องส่วนพระองค์สภาพอากาศ พระกรณียกิจรวมถึงเรื่องปณิกะ
อื่น ๆ ภายหลังพระทนายาคัดเฉพาะส่วนพระกรณียกิจในการเสด็จปฏิบัติ
ราชการและการท่องเที่ยวซึ่งมีเนื้อหาน่าสนใจว่าพระกรณียกิจประจำวัน
มาจัดพิมพ์เรียกว่า จดหมายระยะทาง ปัจจุบัน มี 6 เรื่อง คือ **(1) บันทึก
เรื่องการเสด็จไปดูกิจการต่าง ๆ ในแหลมมลายูและประเทศพม่า ของ
เจ้าฟ้ากรมขุนนิศรานุวัดติวงศ์**¹⁰ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2431 ขณะพระชนมายุ
25 พรรษา ระหว่างเสด็จทอดพระเนตรกิจการโยธาธิการในเมืองอาณานิคม
ของอังกฤษ พร้อมเจ้านายและขุนนางหลายท่าน โดยดูงานในกิจการที่
แตกต่างกันเพื่อนำความรู้กลับมาพัฒนาตามหน้าที่ ภายหลังเสด็จกลับมา
รัชกาลที่ 5 จึงโปรดสถาปนาพระองค์เป็นอธิบดีกรมโยธาธิการใน พ.ศ. 2432
พระนิพนธ์มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งที่ทอดพระเนตรในแหลมมลายูและประเทศพม่า
และการดำเนินกิจการโยธาธิการในประเทศนั้น ๆ **(2) เรื่อง จดหมายระยะทาง
ไปพิษณุโลก**¹¹ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2444 ในการเสด็จขึ้นไปตรวจการทำกลับพล
รายทาง และตรวจการขึ้นหล่อพระพุทธรชินราชจำลอง ณ เมืองพิษณุโลก
รวมถึงจังหวัดใกล้เคียงอีก 6 จังหวัด คือ อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท อุตรดิตถ์
สุโขทัย และพิจิตร ทรงบันทึกสภาพแวดล้อมเมือง โบราณสถานและโบราณวัตถุ
ที่ทรงพบเห็น **(3) เรื่อง จดหมายระยะทางไปมณฑลราชบุรี**¹² นิพนธ์
ใน พ.ศ. 2445 ในการเสด็จเมืองเพชรบุรีและราชบุรี ระหว่างทรงออกแบบ
พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร มีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปกรรมที่ได้ทอดพระเนตร
(4) จดหมายระยะทางไปแหลมมลายู ร.ศ. 121¹³ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2445 เมื่อ
ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ครั้งที่ 2 บันทึกระหว่างเสด็จ
ตรวจราชการ การวางสายโทรเลขในภาคใต้ โดยเสด็จ 4 จังหวัด คือ พัทลุง
นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และชุมพร เนื้อหาจึงเกี่ยวกับระยะทางวางสาย
โทรเลข กิจการโยธาธิการ และสิ่งที่ทอดพระเนตรในหัวเมืองปักษ์ใต้

(5)บันทึกรายวันของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์พ.ศ. 2476¹⁴ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2476 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 1 ปี ซึ่งในขณะนั้น ทรงสิ้นภาระทางราชการแล้ว จึงมีเนื้อหาเป็นเหตุการณ์ที่เกิดใน พ.ศ. 2476 แบ่งเป็น พาพระโอรสธิดาประพาสป่า 6 จังหวัด ชุมพร สงขลา นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง และปัตตานี ทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่บ้านหินเสด็จพักผ่อนที่บางปะอิน และลพบุรี ตลอดจนเหตุการณ์คราวกบฏบวรเดช มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่เสด็จไปทอดพระเนตร และสภาพเหตุการณ์บ้านเมือง

(6) **เรื่อง ไปชวา**¹⁵ นิพนธ์ใน พ.ศ. 2480-2481 ระหว่างที่เสด็จไปเยี่ยมพระประยูรญาติตามคำทูลเชิญของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงลี้ภัยทางการเมืองอยู่ที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย เนื้อหาจึงเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของพระประยูรญาติ และการท่องเที่ยวโบราณสถานในเกาะชวา

3. เอกสารราชการ

เป็นพระนิพนธ์ในการปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากทรงงานในทางราชการเป็นระยะเวลาเกือบ 50 ปี นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งที่เก็บรักษาในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และที่คัดเฉพาะเรื่องออกมาพิมพ์เป็นหนังสือ เช่น (1) **ประมวลพระราชนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**¹⁶ เป็นเอกสารราชการโต้ตอบระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีเนื้อหา 2 เรื่อง คือ เรื่องเกี่ยวกับการเขียนจิตรกรรมวัดเบญจมบพิตร และเรื่องพลับพลาที่สวยและเสาหงส์สำหรับการก่อสร้างศาลาสำราญมุขมาตย์และศาลารวสภามิตรในพระราชวังดุสิต (2) **ประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม**¹⁷ เป็นหนังสือที่รวบรวมเอกสารในยุคแรกสร้างวัดเบญจมบพิตร โดยคัดจากเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติมีเอกสารหลายฉบับที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีเนื้อหาแสดงขั้นตอนการทรงงานปัญหาอุปสรรค รวมถึงแนวคิดผลงานในการออกแบบวัดเบญจมบพิตร

4. บทความ

พบเพียงไม่กี่เรื่อง นิพนธ์ขึ้นเพื่อประทานพิมพ์ในวารสารต่าง ๆ เช่น (1) **เที่ยวเมืองพม่า จ.ศ. 1248 (พ.ศ. 2431)** พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ หลังจากเสด็จทอดพระเนตรกิจการโยธาธิการคราว พ.ศ. 2531 หากทว่า

พระนิพนธ์ไว้ไม่จบ ภายหลังกนำมาพิมพ์ในหนังสือเรื่องเกี่ยวกับที่ต่าง ๆ ภาค 2 (2440)¹⁸ เนื้อหาเกี่ยวกับภูมิประเทศพม่าโดยสังเขป (2) ข้าง¹⁹ เป็นพระนิพนธ์ประทานพิมพ์ในวารสารศิลปิน ฉบับที่ 2 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2485 โดยทรงพระนิพนธ์ถึงคุณลักษณะที่ดีของช่างที่ทรงแนะนำ การไหว้ครูงานฝีมือครู และครูในอดีต บทความนี้ ภายหลังกนำมาอ้างอิงบ่อยครั้งในการศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของพระองค์ เช่นประโยค “จะทำอะไรต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือกอบี้) นั้นไม่ควร ... ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือกินของที่เขากินแล้วเข้าไป แล้วแตกเป็นเหงื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด”

5. พระนิพนธ์แปลถอด

เป็นงานนิพนธ์ขึ้นโดยอาศัยความสนพระทัยส่วนพระองค์ในด้านภาษาและวัฒนธรรมประเพณีโดยพบเรื่องเดียว คือ **พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีนวังส พระเจ้ากรุงกัมพูชา**²⁰ โดยทรงแปลถอดจากหนังสือภาษาเขมร โดยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพิมพ์พระราชทานในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2472

ภาพ 2 / Fig 2

ภาพ 2

ภาพถ่ายเก่าวัดศรีสวาย
แสดงซุ้มจระนำตรีมุข
ตามพระนิพนธ์

Fig 2

Old photograph of
Wat Si Sawai showing
the triple niches
according to H.R.H. Prince
Narisaranuvattiwongse's
writings.

จากการการศึกษาวรรณกรรม พระนิพนธ์ร้อยแก้วอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบข้อมูลในลักษณะเนื้อความที่นำไปสู่ผลงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์ ที่ยังไม่ถูกกล่าวถึงในงานศึกษาที่ผ่านมา ในพระนิพนธ์กลุ่มจดหมายระยะทางเรื่อง จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก โดยเนื้อความปรากฏคำที่ใช้เรียกสิ่งที่ทรงออกแบบว่า “กักขันตรัง”

“กักขันตรัง” และ“กักขานตรัง”

จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก เป็นพระนิพนธ์บันทึกประจำวันระหว่างวันที่ 17 พฤษภาคม - 18 มิถุนายน พ.ศ. 2444 รวมระยะเวลาประมาณ 1 เดือน ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และดูแลการก่อสร้างวัดเบญจมบพิตรด้วยหน้าที่นี้พระองค์จึงได้เสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เพื่อตรวจการปั้นหล่อพระพุทธรูปชินราชจำลอง และตรวจการทำพลับพลาสำหรับพระพุทธรูปชินราชรายทางในช่วงเวลาเดียวกัน พระองค์จึงถือโอกาสเสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานต่างๆ ในพื้นที่ข้างเคียง เช่น โบราณสถานในเมืองสุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก อุดรดิตถ์ เป็นต้น ซึ่งต้องพระอภัยมัยอย่างยิ่งในการศึกษางานศิลปะในอดีต ทำให้เนื้อหาภายในนอกจากพระกรณียกิจประจำวัน ยังปรากฏการบรรยายประวัติศาสตร์ สภาพบ้านเมือง ข้อมูลพื้นฐานของโบราณสถานที่ทอดพระเนตร ความสนพระทัย ทรรศนะ การติชม และวิพากษ์วิจารณ์งานศิลปะ รวมถึงการกำหนดอายุโบราณสถาน พร้อมกันนี้ยังทรงสังเกตสภาพ แขนงผังประกอบไว้อีกด้วย

จากการศึกษาพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบเนื้อความที่บ่งชี้ไปสู่ผลงานผีพระหัตถ์ ระหว่างที่ทรงสำรวจโบราณสถานวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย (Fig. 2) ทรงบันทึกไว้ความว่า

“... ดูประตุน้ำโบสถ์ เขาทำเปนขุมจรณัมตรีมุข ซึ่งเหมือนกับที่ได้เคยให้ตัวอย่างให้เขาทำ **กักขันตรัง** คราวหนึ่งแล้ว แต่ช่างเขาไม่ทำ เพราะเขาจะเห็นว่าเปนความคิดบ้าๆอย่างใด แลที่จริงเมื่อคิดครั้งนั้นก็ยังไม่เห็นที่ไหน นึกฟุ้งไปไปแท้ ๆ เมื่อมาเห็นเหมือนกับที่เขาทำที่นี้ออกดีใจว่าความคิดเราไม่บ้าฟุ้งไปจากแบบโบราณ แต่ที่นี้เขาไม่ได้เจาะทั้งสามช่อง เจาะแต่มุขกลางเปนช่องประตู มุขข้างนั้นเจาะเปนคูหาลง บันภาพไว้ในคูหา...”²¹

โดยคำว่า “ให้ตัวอย่าง” ในที่นี้ ตามอภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทยของสมคิด จิระทัศนกุล อธิบายว่ามีความหมายว่าเช่นเดียวกับคำว่า ออกแบบในปัจจุบัน²² ดังนั้นข้อความนี้จึงหมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเคยออกแบบสิ่งที่เรียกว่า **“กักขันตรัง”** ที่มีลักษณะเป็นชุ่มจะน่าตรึมเหมือนประตูปะตูวัดศรีสวาย และมีความต่างกันว่ากักขันตรังเจาะช่องชุ่มคูหาทั้งสามช่อง นี่จึงนำมาสู่ประเด็นคำถามว่า **“กักขันตรัง”** คืออะไร โดยทำการศึกษาจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่พบว่า “ประตูปะตูหน้าโบสถ์” ที่ทรงกล่าวถึงนั้น คือ ชุ่มประตูของวิหารด้านหน้าพระปรางค์ประธาน มีลักษณะเป็นชุ่มจะน่าทรงบันแถลง²³ อย่างสถาปัตยกรรมไทยทั่วไป หากแต่มีความพิเศษที่การจัดวางเป็นการนำชุ่มจะน่าสามชุ่มเชื่อมติดกันเป็นชุ่มเดียว โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียกว่า “ชุ่มจะน่าตรึม”

คำว่า **กักขันตรัง** เป็นปริศนาจนจบพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก โดยไม่สามารถระบุได้ว่า เป็นชื่อของอาคารหรือองค์ประกอบ สรุปได้เพียงลักษณะ คือ (1) เป็นชุ่มจะน่าตรึม (2) เจาะช่องสามช่อง และ (3) สร้างก่อน พ.ศ. 2444 อันเป็นปีที่นิพนธ์ข้อความนี้ หากสรุปเพียงเท่านี้ในเฉพาะข้อ (1) จะพ้องกับอภิธานศัพท์ ฐานข้อมูลเรือนพื้นถิ่นศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ที่ให้นิยามคำว่า “กักขันตรัง” ในเชิงชื่อเรียกองค์ประกอบว่าคือชื่อเรียก “ชุ่มจะน่าตรึมหรือประตูปะตูเรียงติดกันเป็นสามชุ่ม”

สาส์นสมเด็จพระ เป็นพระนิพนธ์ลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่าง พ.ศ. 2457-2486 จำนวนกว่า 1,400 ฉบับ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ เรื่องราวในชีวิตประจำวันของทั้งสองพระองค์ ความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง สิ่งที่ทรงพบเห็น ซึ่งจะนำมาเล่าทูลถวายกันและกัน และต่อบทสนทนาเป็นองค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี ศิลปะ สถาปัตยกรรม โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษา และพบเนื้อความกล่าวถึงคำว่ากักขันตรังอีกครั้ง ในลายพระหัตถ์ พ.ศ. 2479 โดยขณะนั้นสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพกำลังเสด็จประพาสประเทศพม่า และได้มีลายพระหัตถ์มาเล่าถวายเป็นระยะ ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้สนองลายพระหัตถ์ลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2479 ความว่า

“...กราบทูล สมเด็จพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาทลายพระหัตถ์ ลงวันที่ 18 เดือนนี้ ประทานไปพร้อมด้วยพระนิพนธ์ เล่าเรื่องเกี่ยว เมืองพะม่า ก่อน 4 ตอน 4 ประกอบด้วยรูปฉาย 6 แผ่น ได้รับประทาน แล้วด้วยดี เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ... **อ่านพระดํารัสอธิบายถึง ศาลาลูกขุน ทำให้นึกถึง “กักขანตรัง” ของเรา...**

นริศ...”²⁴

จึงเป็นการพบคำว่ากักขันตรังอีกครั้งในพระนิพนธ์ แม้จะมีการสะกดต่างกัน เล็กน้อยเป็นกักขานตรัง หากแต่หลักฐานนี้ ทำให้สามารถระบุถึงลักษณะ กักขานตรังเพิ่มอีก 2 ประการ คือ (1) “ของเรา” แสดงว่าอาคารนี้ต้องมีความ เกี่ยวกับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ (2) มีลักษณะเหมือนกับ ศาลาลูกขุนพม่า ตามที่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในลายพระหัตถ์ฉบับก่อน คือ ฉบับวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2479 ซึ่งได้ทรง อธิบายไว้ว่า

“...**ศาลาลูกขุนที่พะม่า** เรียกว่า “หลุดตอ” นั้น สร้างติดกับกำแพงวัง ด้านในที่ตรงหน้ามหาปราสาท เห็นจะมีประตูสำหรับเป็นทางเสด็จ ออกด้วยเพราะมีอธิบายว่าที่ในศาลาหลุดตอนั้นมีรัตนสิงหาสน์สำหรับ พระเจ้าแผ่นดินประธานในที่ประชุม ... หลุดตอเป็นที่ประชุมพวก หัวหน้าในแผนกราชการแผ่นดิน (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Ministers) ยังมีศาลาในลานวังชั้นกลางใกล้ราชมนเทียรอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่า “บายเดก” Bye Daik เป็นที่ประชุมพวกหัวหน้าราชการส่วนราชสำนัก (อังกฤษเรียกพวกนี้ว่า Privy Councillors) สองพวกนี้พิเคราะห์ดูจะ ตรงกับ “เสนาบดี” และ “มนตรี” ของไทยเรา...”²⁵

ดังนั้นเมื่อสรุปคุณลักษณะของ กักขันตรังหรือกักขานตรัง ตามพระนิพนธ์ จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกและสาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (1) เป็นผลงานออกแบบของสมเด็จพระ ยานริศรานุวัดติวงศ์ (2) มีลักษณะที่เป็นซุ้มจะนำสามซุ้มติดกัน (3) ทั้งสามซุ้มเจาะช่องโปร่ง (4) สร้างก่อน พ.ศ. 2444 (5) มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ (6) ลักษณะคล้ายศาลาลูกขุนของพม่า คือ (7) สร้างติดกำแพงวัง ด้านในหน้าพระมหาปราสาท (8) มีประตูสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จออก เป็นประธานการประชุม และ (9) มีหน้าที่ใช้สอยเป็นที่ประชุมหลุดตอ ที่เทียบ ได้กับการประชุมเสนาบดี

ผู้วิจัยพบว่า มีสถาปัตยกรรมชิ้นหนึ่งที่สอดคล้องกับคุณสมบัติทั้งหมด คือ พระที่นั่งราชกรัณยสภา ในพระบรมมหาราชวัง แม้ในการศึกษาที่ผ่านมา เช่น พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง โดย ม.ร.ว.แสงสุริย ลดาวัลย์ (2514) และสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง โดย ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี (2531) ไม่เคยระบุผู้ออกแบบมาก่อน หากแต่มีการระบุครั้งแรกในบทความ เรื่อง พระที่นั่งราชกรัณยสภา (2555) ของ พิรศรี ไพวาทอง ว่าพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นผลงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในระหว่างดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ โดยอาศัยหลักฐาน คือ เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดีสภา ร.ศ. 111²⁶

พระที่นั่งราชกรัณยสภา เริ่มต้นออกแบบใน พ.ศ. 2435 เพื่อเป็นที่ประชุมสำหรับเสนาบดีสภา ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่สถาปนาขึ้นใหม่ ทำให้ขณะนั้นเสนาบดีสภาไม่มีที่ประชุมประจำ การประชุมจึงต้องย้ายไปตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น มุขกระสันพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและหอพระสมุดวชิรญาณ ที่ประชุมเสนาบดีสภาประกอบด้วยเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ฯลฯ จึงได้ปรึกษาร่วมกันและพร้อมกันทูลเกล้าฯ เสนอความเห็นให้สร้างพระที่นั่งสำหรับประชุมเสนาบดีสภา บนตำแหน่งของเรือนจันทน์เดิมติดประตูพรหมโสภาบนกำแพงเขตพระราชฐานชั้นในระหว่างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและหมู่พระมหาปราสาท โดยให้สร้างเป็นอาคาร 2 ชั้น ขนาบพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คู่กันกับหอพระธาตุมณเฑียร (Fig. 4) ชั้นบนเป็นห้องประชุมแบบตะวันตก พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวก ชั้นล่างเป็นห้องพักผ่อนอาหาร ทั้งยังมีการทำทางลับชั้นสองต่อกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (Fig. 5) สำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับเป็นประธานการประชุมเสนาบดีสภา หรือเมื่อต้องการทอดพระเนตรการประชุมโดยไม่แสดงพระองค์ให้ที่ประชุมทราบ โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เป็นผู้ร่างแบบและควบคุมการก่อสร้าง²⁷ เมื่อแล้วเสร็จจึงใช้เป็นี่ประชุมของเสนาบดีสภา และยังใช้เป็นี่ประชุมที่ปรึกษาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2440 ด้วย

ภาพ 3-1 / Fig 3-1

ภาพ 3-2 / Fig 3-2

รูปแบบสถาปัตยกรรมพระที่นั่งราชกรัณยสภาเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น หลังคาเป็นมุขประเจ็ด มุงหินชนวน ไม่ซ้อนชั้นหลังคา มีกันสาครอบอาคาร หน้าจั่วประดับเครื่องลายอง หน้าบันประดับรูปนารายณ์ทรงครุฑ อาคารชั้นบนมีส่วนสูงกว่าชั้นล่าง สี่มุมประดับเสาบัวจงกลสูงรวบทั้ง 2 ชั้น ในลักษณะ Colossal Order ชุ่มหน้าต่างชั้นบน ด้านเขตพระราชฐานชั้นกลางออกแบบเป็นชุ่มบันแถลง ด้านหน้าออกแบบพิเศษเป็นชุ่มบันแถลงสามชุ่มเชื่อมติดกันเป็นชุ่มเดียว เจาะช่องทั้งสามช่อง ด้านเขตพระราชฐานชั้นในออกแบบเป็นช่องแสง และปรากฏประตูทางเสด็จเข้าประชุมได้จากชั้น 2 ของอาคาร ชั้นล่างออกแบบชุ่มหน้าต่างเป็นกรอบฐานรองรับชุ่มบันแถลงด้านบน ฐานอาคารเป็นฐานสิงห์

จากข้อมูลข้างต้นจึงเห็นว่า คุณสมบัติของกักขัณฑ์ทรงที่ได้จากการศึกษาพระนิพนธ์ ล้วนแต่ตรงกับลักษณะของพระที่นั่งราชกรัณยสภาทุกประการ ผู้วิจัยจึงสรุปว่า **กักขัณฑ์ทรง** หรือ **กักขัณฑ์ทรง** ในพระนิพนธ์นี้ หมายถึง **พระที่นั่งราชกรัณยสภา** และเอกสารพระนิพนธ์นี้เองด้วยกักขัณฑ์ทรงนี้ ยังนับว่าเป็นหลักฐานอีกชิ้นที่สนับสนุนว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบพระที่นั่งองค์นี้ และขบเน้นความสำคัญของ **ชุ่มจระนำตรีมุข** ในฐานะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้น และออกแบบขึ้นใหม่ ซึ่งใช้ที่พระที่นั่งราชกรัณยสภาแห่งนี้เป็นแห่งแรกอีกด้วย (Fig. 3)

ภาพ 3

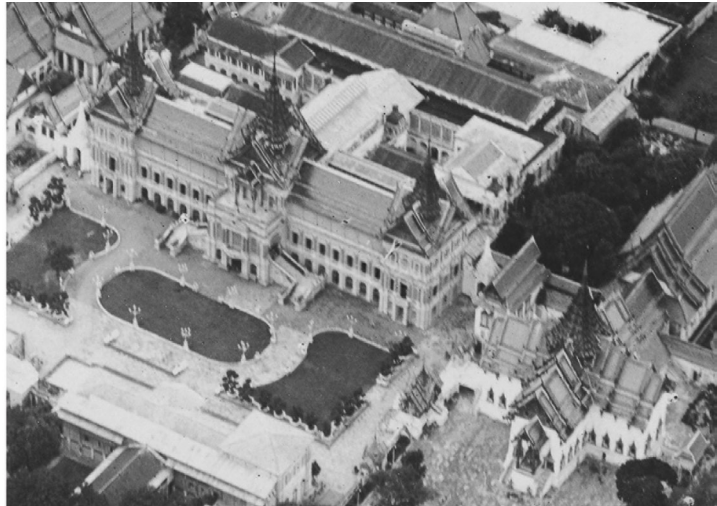
เปรียบเทียบชุ่มจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย (ภาพ 3-1) และชุ่มหน้าต่างพระที่นั่งราชกรัณยสภา (ภาพ 3-2)

Fig 3

Comparing the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 3-1) and another one at Rajkaranyasabha Throne Hall (Fig 3-2)

ภาพ 4-1 / Fig 4-1

ภาพ 4-2 / Fig 4-2

ภาพ 5 / Fig 5

ภาพ 4

ภาพถ่ายเก่าแสดงตำแหน่งและรูปแบบของพระที่นั่งราชกรณียสภา (ภาพ 4-1) จากภาพจะเห็นทางเสด็จจากชั้น 2 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งภายหลังรื้อลงในรัชกาลที่ 7 (ภาพ 4-2)

Fig 4

Old photograph showing the location and style of Rajkaranyasabha Throne Hall (Fig 4-1); the photograph features the private walkway from the second floor of Chakri Maha Prasat Throne Hall. The walkway was later demolished during the reign of King Prajadhipok. (Fig 4-2)

ภาพ 5

ด้านหลังพระที่นั่งราชกรณียสภา ยังคงปรากฏประตูทางเสด็จที่ชั้น 2 แม้ว่าทางเสด็จได้ถูกรื้อลงไป ในรัชกาลที่ 7

Fig 5

Although the walkway was removed during the reign of King Prajadhipok, there is still a doorway on the second floor behind Rajkaranyasabha Throne Hall.

ส่วนศัพท์คำว่า “**กักขันธ์ตั้ง**” นั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำแผลงจากศัพท์ภาษาตะวันตกโดยคำว่า กักขันธ์ น่าจะมาจาก conseil [กงแซย์] ในภาษาฝรั่งเศส หรือ council [เคาซิล] ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่าสภา ส่วนคำว่า กักขันธ์ตั้ง สันนิษฐานว่าอาจมาจากคำว่า Conseil d'État [กงแซย์ เดตา] ในภาษาฝรั่งเศส แปลว่า สภาแห่งรัฐ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยรับรูปแบบมาปรับใช้ และได้เลิกไปก่อนการสถาปนาเสนาบดีสภาโดยทรงเรียกว่า สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน²⁸

“กักขันธ์ตั้ง” ที่พระอุโบสถ วัดราชาธิวาส

จากการศึกษาชั้นจระนำตรีมุข และกักขันธ์ตั้ง หรือพระที่นั่งราชกรัณยสภา ผู้วิจัยได้พิจารณากายภาพของหลักฐานใหม่ทั้งสองชิ้น นำมาสู่การศึกษาประเด็นต่อยอดที่หน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ซึ่งเป็นผลงานฝีมือพระหัตถ์อีกชิ้นที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าน่าจะได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากชั้นจระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย

พระอุโบสถวัดราชาธิวาส (Fig. 6) เป็นหนึ่งในโครงการปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2451 โดยทรงเริ่มจากการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเก่าซึ่งชำรุดทรุดโทรม นำไปสู่การขยายโครงการเป็นการบูรณะทั้งวัด ทั้งในระดับผังและสถาปัตยกรรม และพระอุโบสถหลังนี้ก็เป็นผลงานการออกแบบชิ้นเอกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่มีความโดดเด่นในการใช้วัสดุคอนกรีต มีรูปแบบและรูปทรงอย่างขอมแตกต่างจากอุโบสถหลังอื่นๆ ที่ร่วมสมัยกัน โดยทรงออกแบบหน้าบันเป็นประติมากรรมสามมิติรูปชั้นจระนำสามชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูป แทนการใช้เครื่องลำยองแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี และด้วยความโดดเด่นเฉพาะตัวดังกล่าวทำให้ปัจจุบัน มีการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสเรื่องแนวคิด ที่มาในการออกแบบ ในหลายลักษณะต่างกันตามหลักฐานและทฤษฎีของผู้วิจัยแต่ละท่าน โดยแบ่งออกเป็นสามแนวทางในการอธิบายได้แก่

แนวทางแรก อธิบายว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและศิลปะเขมร ตัวอย่างเช่น บทความเรื่อง ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตรของสมชาติ จึงสิริอารักษ์ (2543) อธิบายว่า หน้าบันพระอุโบสถนี้ มีความแปลกใหม่จากการที่ทรงออกแบบระนาบ 2 มิติ ให้เป็น 3 มิติ พ้องกับแนวทางศิลปะแบบบาโรค

(Baroque) และการผสมผสานกับซุ้มคูหาแบบเขมร²⁹ วิทยานิพนธ์ การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดราชาธิวาสราชวรวิหาร (วัดสมอราย) ของอัครพันธ์ พันธุ์สัมฤทธิ์ (2551) แสดงความเห็นด้วยกับบทความแรกพร้อมขยายความว่าการสร้างระนาบมิติที่หน้าบันเป็นการแสดงออกถึงความเป็นแบบบาโรค (Baroque) อย่างชัดเจน มีตัวอย่างเปรียบเทียบ เช่น โบสถ์ซานตาซูซันนา กรุงโรม (Santa Susanna) ส่วนรูปแบบการทำซุ้มจรนำ 3 ซุ้ม ก็มาจากสถาปัตยกรรมตะวันตก มีตัวอย่างเช่น ประตูชัยคอนสแตนติน (Arch of Constantine)³⁰

แนวทางที่สอง อธิบายว่าเป็นศิลปะเขมรล้วน คือ วิทยานิพนธ์ แนวความคิดในงานสถาปัตยกรรมผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของดวงกมล บุญแก้วสุข (2548) โดยวิเคราะห์ว่าการทำซุ้มจรนำที่หน้าบันพระอุโบสถนี้ มีแรงบันดาลใจจากการประดับซุ้มบันแถลงแบบปราสาทเขมร ซึ่งสัมพันธ์กับแนวความคิดโดยรวมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปฏิสังขรณ์วัดนี้ ดังพระราชนิพนธ์เรื่อง วัดสมอราย อันมีนามว่าราชาธิวาส ซึ่งได้มีพระบรมราชาธิบายถึงนามวัดที่เป็นภาษาเขมร สืบถึงภูมิหลังของวัดนี้ ว่าถูกสร้างมาตั้งแต่ยุคละโว้³¹

ภาพ 6

พระอุโบสถวัดราชาธิวาส

Fig 6

Ordination Hall of
Rajadhiwas temple

ภาพ 6 / Fig 6

แนวทางที่สาม อธิบายว่าเป็นการได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมไทย คือ งานวิจัยเรื่องงานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยผีพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ของสมคิด จิระทัศนกุล (2556) อธิบายว่าการออกแบบหน้าบันเป็นการนำจิตรกรรมไทย 2 มิติ มาสู่สถาปัตยกรรม 3 มิติ โดยสันนิษฐานว่าได้รับแนวความคิดจากรูปปราสาทวิมาน 3 ช่อง ในจิตรกรรมไทยโดยการทำองค์ประกอบสถาปัตยกรรมรูปวิมาน มีการทำโดยช่างไทยมาก่อนแล้วที่ชุมประตูประอุโบสถวัดเสนาสนาราม ซึ่งอาจเคยทอดพระเนตรบันทึก และนำมาใช้ที่วัดราชาธิวาสนี้ โดยแนวความคิดที่ใช้รูปวิมานมาจากการออกแบบให้สัมพันธ์กับจิตรกรรมในพระอุโบสถ ภาพพระพุทธรเจ้าทรงเหาะ และจินตลักษณ์ของสวรรค์³²

ด้วยหลักฐานจากพระนิพนธ์ “กักขันตรัง” และการใช้ชุมจรจะนำตรีมุขที่พระที่นั่งราชกรัณยสภาดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยเลือกเสนอแนวทางอธิบายใหม่ คือ การออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ได้รับแรงบันดาลใจจากชุมจรจะนำตรีมุข วัดศรีสวาย มาเป็นแนวคิดที่สี่ โดยแนวคิดภาพรวมผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดที่สอง เรื่องการนำรูปแบบศิลปะเขมรมาใช้ในวัดราชาธิวาส เพื่อสื่อถึงประวัติความเป็นมาของวัดที่สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ หากทว่าเมื่อพิจารณาจะพบว่าลักษณะการทำหน้าบันหรือองค์ประกอบสถาปัตยกรรมรูปชุมจรจะนำสามช่องแบบที่ปรากฏที่วัดราชาธิวาสนี้ ไม่พบมาก่อนในหน้าบันของศิลปะเขมร เนื่องจากปราสาทเขมรก็นิยมใช้เครื่องลายอง หน้าบันตามปกติ จึงนำสู่ประเด็นคำถามว่า หน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสทรงได้รับแรงบันดาลใจมาจากที่ใด

ย้อนกลับมาศึกษาพระราชนิพนธ์ เรื่อง วัดสมอราย อันมีนามว่าราชาธิวาส ที่สันนิษฐานว่าเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยละเอียด จะพบว่าทรงอธิบายว่าวัดสมอรายนี้ นามน่าจะมาจากภาษาเขมรว่า ฌมอราย แปลว่า ศิลาราย ซึ่งการที่ชื่อภาษาเขมรแสดงว่าเดิมน่าจะอยู่ใต้อิทธิพลกัมโพชประเทศ หากแต่กัมโพชประเทศนี้หาได้แปลว่า อาณาจักรเขมรพระนครในกัมพูชาอย่างที่เข้าใจกัน หากแต่หมายถึงอาณาจักรละโว้ ซึ่งใช้ชื่อว่ากัมโพชประเทศเช่นกัน โดยมีศูนย์กลางที่ลพบุรี ซึ่งภายหลังอาณาจักรนี้จะพัฒนาเป็นอาณาจักรอยุธยา โดยทั้งอาณาจักรพระนครหลวงและละโว้ ต่างเป็น 2 ใน 7 อาณาจักรที่ต่างเรียกตนว่ากัมโพชประเทศ และเป็นอิสระต่อกัน โดยมีความสัมพันธ์ห่าง ๆ อย่างเครือญาติเท่านั้น³³ ซึ่งพระราชนิพนธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามแบ่งแยกระหว่างความเป็นเขมรในพื้นที่กัมพูชา ซึ่งขณะนั้นตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสแล้ว กับวัฒนธรรมเขมร

ภาพ 7-1 / Fig 7-1

ภาพ 7-2 / Fig 7-2

ในพื้นที่สยามออกากันอย่างชัดเจน ทำให้ผู้วิจัยมองว่าการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมมาใช้ออกแบบ จึงน่าจะคำนึงถึงข้อสังเกตประการนี้ และหากทำการออกแบบตามพระราชดำริข้างต้น จะทำให้สอดคล้องกับเอกสารเรื่อง กระแสพระราชดำริการปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาสว่า “...รูปโบสถ์เดิมเป็นตึกอย่างสามัญ จะได้โปรดให้แก้ไขตามพระราชดำริใหม่ให้งามขึ้น...”³⁴ ซึ่งสันนิษฐานว่าพระราชดำรินี้ น่าจะอนุวัติตามพระราชนิพนธ์นี้เอง

เมื่อพิจารณาในเชิงกายภาพของรูปแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสพบว่าสอดคล้องกับซุ้มจระนำตรีมุขวัดศรีสวายเป็นอย่างมากทั้งรูปด้านรูปทรงและการใช้งาน ในรูปด้านเป็นซุ้มจระนำสามซุ้มเชื่อมติดกันเป็นซุ้มเดียวเช่นเดียวกัน เพียงแต่ที่วัดราชาธิวาสถูกยกขึ้นโดยใช้ที่หน้าบัน ทำให้มีการจัดรูปทรงให้เข้าทรงหน้าจั่ว และลักษณะแบบจระนำสามซุ้มนี้ ตามพระนิพนธ์จดหมายระยะทางไปพิษณุโลกแสดงทระคนะของพระองค์ว่าเป็นรูปแบบที่ไม่เคยทรงเห็นที่ไหนเลย นอกจากที่วัดศรีสวายและพระที่นั่งราชกรัณยสภาด้านรูปทรง ทั้งสองแห่งมีการออกแบบระนาบให้ซุ้มจระนำกลางอยู่หน้าสุด ขณะที่ซุ้มจระนำซ้ายขวาอยู่ในระนาบหลัง ทั้งยังออกแบบให้ซุ้มกลางขบกับซุ้มข้างเล็กน้อยเหมือนกัน ด้านการใช้งานทั้งสองแห่งมีลักษณะคือการประดับประติมากรรมในซุ้มจระนำเหมือนกัน โดยที่วัดศรีสวายจะปรากฏร่องรอยประติมากรรมปูนปั้นในซุ้ม ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานไว้ว่าเป็นการประดิษฐานเทวรูป³⁵ ตามหน้าที่คือเทวสถานพราหมณ์ ส่วนที่วัดราชาธิวาสมีการประดับประติมากรรมในซุ้มจระนำเช่นกัน แต่เปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปและพระสาวก ตามหน้าที่ศาสนสถานในศาสนาพุทธ

ภาพ 7

ภาพถ่ายด้านของซุ้มจระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย (ภาพ 7-1) และหน้าบันพระอุโบสถ วัดราชาธิวาส (ภาพ 7-2)

Fig 7

Photograph showing an elevation of the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 7-1) and pediment at Rajadhiwas temple (Fig 7-2)

ภาพ 8-1 / Fig 8-1

ภาพ 8-2 / Fig 8-2

ในเชิงแนวความคิด สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้จำแนกฝีมือช่างพระปรางค์ของวัดศรีสวายไว้ว่า มีรูปแบบศิลปะ “ที่เขมรครึ่งไทย”³⁶ และยังพบโบราณวัตถุศิลปะเขมรตกประปรายในวัด³⁷ เป็นหลักฐาน แม้ว่าซุ้มจระนำตรีมุขของพระวิหารนี้จะเหลือแต่เดิมภายหลังไม่ได้สร้างพร้อมกันองค์พระปรางค์ แต่งานช่างของซุ้มจระนำตรีมุขนี้ พระองค์ก็ยังเรียกว่าเป็นงาน “แบบโบราณ”³⁸ และอยู่ในพื้นที่อิทธิพลขอมในอาณาจักรสยาม ดังนั้นในเชิงการแสดงออกถึงความเป็นอิทธิพลขอมในพื้นที่อาณาจักรสยามการนำรูปแบบศิลปะนี้มาใช้จึงนับว่าใกล้เคียงและเหมาะสมกว่าการนำรูปแบบศิลปกรรมขอมนอกอาณาจักรสยามมาใช้ และซุ้มจระนำตรีมุขนี้ยังเป็นสิ่งที่ทรงเคยเสด็จไปทอดพระเนตรจริง มีหลักฐานยืนยัน และเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นขึ้นใหม่ โดยไม่เคยทอดพระเนตรที่ใดทำมาก่อน และสอดคล้องกับงานช่างโบราณในอดีตอีกด้วย³⁹ (Fig. 7-8)

ด้วยความสอดคล้องของแนวคิด และรูปแบบ ผู้วิจัยจึงเสนอว่าการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาสจัดในแบบ “ซุ้มจระนำตรีมุข” ตามพระนิพนธ์โดยมีที่มาแรงบันดาลใจจากซุ้มจระนำตรีมุข วัดศรีสวาย ที่เคยทอดพระเนตรซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดศิลปะเขมรในประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถึงแม้ว่าเป็นการได้รับแรงบันดาลใจงานชิ้นนี้ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงลักษณะในการออกแบบของพระองค์ ในการนำรูปแบบในอดีตมาต่อยอดให้มีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น การเปลี่ยนองค์ประกอบนี้จากระดับประตูหน้าต่างกลับมาใช้ในระดับหน้าบันและจัดให้รูปทรงอยู่ในกรอบทรงหน้าจั่ว การแทนที่ประติมากรรมเทวรูปด้วยประติมากรรมพุทธศาสนา

ภาพ 8

รูปทรงของซุ้มจระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย (ภาพ 8-1) และหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส (ภาพ 8-2)

Fig 8

The three-dimensional forms of the triple niches at Wat Si Sawai (Fig 8-1) and pediment at Rajadivhas temple (Fig 8-2)

ซึ่งสัมพันธ์กับหลักในการออกแบบของพระองค์ที่สรุปไว้ในปลายพระชนม์ชีพ ในบทความเรื่อง ช่าง ว่า “จะทำอะไรต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือกอบี) นั้นไม่ควร เพราะจะดีไม่ดี ถ้าหากดีคนที่คิดเดิมเขาก็เอาดีไปกินเสียช่างที่ดีก็ไม่ใช่ จะเป็นเทวดาเหาะมาแต่ไหน ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือกินของที่เขากินแล้วเข้าไป แล้วแตกเป็นเหงื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด” และ “จะทำอะไรต้องเดาน้อยที่สุด ที่ว่าเดาน้อยนั้นก็ต้องดู แต่จะดูก็ต้องเลือก คือถ้าจะทำของประจำบ้านเราจะต้องดูของในบ้านเรา...”⁴⁰

สรุปและเสนอแนะ

ด้วยพระคุณลักษณะที่ทรงเป็นทั้งสถาปนิกและนักเขียน ทำให้การศึกษาสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์ สามารถนำผลงานวรรณกรรมมาวิเคราะห์สถาปัตยกรรม และจากการทบทวนวรรณกรรมพระนิพนธ์ที่ได้พบในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก นำมาสู่การค้นหาคำหมายของคำปริศนา “กักขันตรัง” และการคลี่คลายด้วยเอกสารศาสน์สมเด็จ ทำให้ผู้วิจัยสามารถระบุได้ว่า กักขันตรังคือ พระที่นั่งราชกรัณยสภา ซึ่งเป็นผลงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ยังไม่เป็นที่ทราบอย่างแพร่หลาย รวมถึงการขบขันความสำคัญขององค์ประกอบ ชุมจะระนำตรีมุข ที่มีความสำคัญในฐานะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ทรงคิดค้นใหม่ ซึ่งทั้งสองถือเป็นข้อเสนอใหม่ในการศึกษา นำมาสู่การทบทวนแนวคิดในการออกแบบหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส ที่ใช้การวิเคราะห์กายภาพ รูปแบบ และแนวคิดเรื่องศิลปะขอมในพื้นที่อาณาจักรสยามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนได้ผลการวิเคราะห์ว่าหน้าบันพระอุโบสถวัดราชาธิวาส อาจได้รับแรงบันดาลใจจากชุมจะระนำตรีมุขของวัดศรีสวาย สุดท้ายการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าการศึกษายุ่งเกี่ยวกับผลงานสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ยังคงสามารถกระทำได้ และในอีกหลายวิธีการ ซึ่งสัมพันธ์กับพระคุณลักษณะที่ทรงมีผลงานปรากฏในหลายแขนง โดยการศึกษาสถาปัตยกรรมผ่านวรรณกรรมเป็นหนึ่งในนั้น และการศึกษาของแต่ละบุคคลย่อมมีทรรศนะในการหยิบยกประเด็นและมุมมองที่ต่างกัน ทำให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ และวัตถุดิบใหม่ในการศึกษา และส่งเสริมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบสถาปัตยกรรมฝีมือพระหัตถ์และสถาปัตยกรรมไทยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในหัวข้อ แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

Acknowledgment

This article is part of a master's degree thesis entitled 'Architectural design method of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse' for the Master of Architecture Program in Architecture at the Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.

Notes

- 1 Manop Isaradej, "Sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong [The Oeuvres of Architecture of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]," (Master's Thesis, Silpakorn University, 1990).
- 2 Daungkamon Boonkaewsuk, "Næokhwāmkhith naingān sathāpattayakamfīphrahat Somdetčhaofākromphrayā narisrā nuwattiwong [Concepts in the Architectural Design of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]," (Master's Thesis, Silpakorn University, 2005).
- 3 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān'Ōkbæp sathāpattayakam thai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrā nuwattiwong [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]** (Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013).
- 4 King Chulalongkorn, **Phrarātchahatthalēkhā Phrabāt Somdet Phra Čhunačhōmklaol Čhaoyūhūa Songphra rātovicharnthīaplatthi phraphutsātsanā fālhinnayān kapmahāyān læ rūangsāngphrabōthlūang [Royal Writings on Comparing Hinayana and Mahayana Buddhism and on making a Royal Buddhist Painting]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1966).

- 5 Prince Damrong Rajanubhab, **Sānsomdet [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab]** (Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020).
- 6 Prince Narisaranuvattiwongse, **Mōmčhao ying Philailēkhā disakun phim nūang nai wan prasūt khrop hok rōp Pæt Singhākhom Sōngphanhārōisipsōng [H.S.H. Princess Philai-lekha Diskul, Printed on the Occasion of her 6th Cycle Birthday Anniversary, August 8, 1969]** (Phra Nakorn: Watcharin Press, 1969).
- 7 Prince Narisaranuvattiwongse, **Banthu'k khwām rū rūang tāt tāt [The Record of Various Knowledge]**, 3rd ed. (Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2009).
- 8 Prince Narisaranuvattiwongse, **Lāiphrahat Somdet čhaofā kromphrayā narisrā nuwattiwong song mī tōtōp kap Phra sām prasōt [Correspondences Letter between Prince Narisaranuvattiwongse and Phrasarprasert]**, 2nd ed. (Bangkok: Sayam Press, 2012).
- 9 Prince Narisaranuvattiwongse, **Banthu'k rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphansirōjchetsiphok [Diary of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse, 2476 B.E.]**.
- 10 Prince Narisaranuvattiwongse, **Kānsadetpaidū kitčha kātātātāngnai Lāmmalāyū læ prathēt Phamā [Diary of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse Inspection Tour in Malay Peninsula and Burma]** (Bangkok: Prachak Press, 1973).
- 11 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk [Journey to Phitsanulok]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1963).
- 12 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng paimonthon Rātchaburī [Journey to Ratchaburi]** (Bangkok: Sivaporn Press, 1973).
- 13 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng paitrūatrātchakān Lāmmalāyū Ro.Sō. nūng rōjyīsip'et [Diary of the Inspection Tour in Malay Peninsula, 121 Rattanakosin Era]** (Bangkok: Prachachang Press, 1974).
- 14 Prince Narisaranuvattiwongse, **Banthu'k rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphansirōjchetsiphok.**

- 15 Prince Narisaranuvattiwongse, **Rŭang paichawā [Going to Java]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1971).
- 16 King Chulalongkorn, **Pramŭanphrarāṭchaniphonbettalet nai Phrabātsomdet phra Čhunlačhōmklaōčhaoyūhūa [Miscellaneous Royal Writings by King Chulalongkorn]** (Phra Nakorn: Fine Arts Department, 1965).
- 17 **Pramŭanēkkasānsamkhan nŭangnaikānsathāpanā watbēnčhamabōphitdusitwanārām [Collection of Significant Documents on the Inauguration of Benchama bophit Temple]** (Bangkok: Mahachulalongkorn Rajavidyalaya Press, 1992).
- 18 King Chulalongkorn, Prince Damrong Rajanubhab and Prince Narisaranuvattiwongse, **Rŭangthiēothītāngtāng phāk sōng [Travel Stories Part 2]** (Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1962).
- 19 Prince Narisaranuvattiwongse, “Čhāng [Craftsman],” **Silapin 2** (August 1942), quoted in Chantish Krasaesind, “Somdet... čhōmsinlapin [His Royal Highness: The Great Artist],” **Chandrakasem** 51 (March-April 1963): 96-106.
- 20 Prince Narisaranuvattiwongse, **Latthithamniām tāngtāng phākthī yīsip’et : rŭangphithī rāchāphisēk Somdet phramaniwong phračhaokrung Kamphūchā [The Various of Traditions, Volume 21 The Coronation of King Monivong of Cambodia]** (Phra Nakorn: Sophon Phiphatthanakorn Press, 1929).
- 21 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk**, 90.
- 22 Somkid Jiratatsanakul, **‘Aphithān sap chāng sathā pattayakam Thai lem nŭng krabūankān ‘ōk bāp sathāpattayakam Thai [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: the Process of Designing Thai Architecture]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016), 36-37.
- 23 The term “čharanam” means an arched door or an arched window that is constructed by brick-and-mortar construction. It can be both a gable roof shape and a finial roof shape. Somkid Jiratatsanakul, **‘Aphithān sap chāng sathā pattayakam Thai lem sām ‘ong pra kōp sūan rŭan [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 3: the Ornaments of the Body of the Building]** (Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016), 252-253.
- And the “čharanam” in gable roof shape can also be called “banthalāeng” shape. Mom Rajawong Naengnoi Suksri, **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātwang lem sōng [Grand Palace Architecture Volume 2]** (Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988), 460.
- 24 Prince Damrong Rajanubhab, **Sānsomdet Lēm Sām [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 3]** (Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020), 423.
- 25 Ibid., 397-398.
- 26 Pirasri Povatong, “Phrathīnang Rātnayōsaphā [Rajkaranya sabha Throne Hall],” **Čhamchuri** 14, 3 (September-December 2012): 24-31.
- 27 The Royal Secretariat Office, **Rāingān kānprachumsēnābōdī saphā Ro.Sō. nŭng rōisip’et [Minutes Meeting of the Ministers Council, 111 Rattanakosin Era]** (Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2007), 35-37.
- 28 Office of the Council of State, **Nŭng rōiyīsippī khao sil’ōf satēda čhāk sathāban thīpruksā rāčhakān phāendin mā pen khana kammakān kritsadikā Phō. Sō. Sōngphansīrōisipčhet thŭng Phō. Sō. Sōngpha nhārōisāmsipčhet [120th Anniversary of Council of State, from Council of State to the Office of the Council of State, 1874 - 1994]** (Bangkok: Office of the Council of State, 1994), 20-21.
- 29 Somchat Chungsiriarak, “Phongān sathāpattayakam bāep Modernism khōng Phraphōnmaphichit [Modernism Works of Phraphrombhichit],” **NAJUA** 17 (September 2000-August 2001): 22.
- 30 Akarapan Pansamrit, “Kānsuksāsathāpattayakam Wat rāchāthiwāsrāčhawōrawihān (watsamōrāi) [A Study of Architecture of Wat Rachathiwasrachaworawiharn (Wat Samorai)],” (Master’s Thesis, Silpakorn University, 2002), 170-173.
- 31 Daungkamon Boonkaewsuk, “Nāēokhwām khit naingānsathā pattayakam fīphrahat Somdetčhaofākromphrayānarisā nuwattiwong,” 58-89, 100.

- 32 Somkid Jiratatsanakul, **Ngān'ŏkbāep sathāpattayakamthai fiphrahat Somdetchaofā kromphrayā narisrānuwattiwong**, 562-566.
- 33 King Chulalongkorn, **Rūangwatsamōrāi anmīnām wā rāchāthiwās [Samorai Temple that has named Rajadhipas]** (Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1956), 1-8.
- 34 "Krasāe phrarāchadamri kām patisangkhoṇ watrāchāthiwās [Royal Initiative for the Restoration of Rajadhipas Temple]," King Rama V, The Royal Secretariat Office's Document, Ror 5 Bor/9 No. 3, National Archives of Thailand.
- 35 Prince Narisaranuvattiwongse, **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk**, 90-91.
- 36 Ibid., 94.
- 37 Ibid., 92.
- 38 Ibid., 90.
- 39 Ibid.
- 40 Chantish Krasaesind, "Somdet... čhōmsinlapin," 99-100.

Bibliography

- Akarapan Pansamrit. "Kānsuksāsathāpattayakam Watrāchāthiwās rāchawōrawihān (watsamōrāi) [A Study of Architecture of Wat Rachathiwasrachaworawiharn (Wat Samorai)]." Master's Thesis, Silpakorn University, 2002.
- Chantish Krasaesind. "Somdet... čhōmsinlapin [His Royal Highness: The Great Artist]." **Chandrakasem** 51 (March-April 1963): 96-106.
- Chulalongkorn, King. **Phrarāchahatthalēkhā Phrabāt Somdet Phra Čhunlačhōmklaō Čhaoyūhūa Songphrarātvicharnthiāplatti phraphutsātsanā fālhīnnayān kapmahāyān lāe rūangsāngphra bōthlūang [Royal Writings on Comparing Hinayana and Mahayana Buddhism and on making a Royal Buddhist Painting]**. Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1966.
- _____. **Pramānphrarāchchaniphonbettalet nai Phrabāt somdet phra Čhunlačhōmklaōčhaoyūhūa [Miscellaneous Royal Writings by King Chulalongkorn]**. Phra Nakorn: Fine Arts Department, 1965.

- _____. **Rūangwatsamōrāi anmīnām wā rāchāthiwās [Samorai Temple that has named Rajadhipas]**. Phra Nakorn: Mahamakut Buddhist University Press, 1956.
- Chulalongkorn, King, Damrong Rajanubhab, Prince and Narisaranuvattiwongse, Prince. **Rūangthiēothī tāngtāng phāk sōng [Travel Stories Part 2]**. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1962.
- Damrong Rajanubhab, Prince. **Sānsomdet [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab]**. Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020.
- _____. **Sānsomdet Lēm Sām [Correspondences between Prince Narisaranuvattiwongse and Prince Damrong Rajanubhab, Volume 3]**. Nonthaburi: Tonchabap Press, 2020.
- Daungkamon Boonkaewsuk. "Nāeokhwāmkhit naingān sathāpattayakamfiphrahat Somdetchaofākrom phrayānarisrā nuwattiwong [Concepts in the Architectural Design of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]." Master's Thesis, Silpakorn University, 2005.
- "Krasāe phrarāchadamri kām patisangkhoṇ watrāchāthiwās [Royal Initiative for the Restoration of Rajadhipas Temple]." King Rama V. The Royal Secretariat Office's Document. Ror 5 Bor/9 No. 3. National Archives of Thailand.
- Manop Isaradej. "Sathāpattayakamfiphrahat Somdetchaofā kromphrayānarisrānuwattiwong [The Oeuvres of Architecture of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse]." Master's Thesis, Silpakorn University, 1990.
- Naengnoi Suksri, MR. **Sathāpattayakam Phrabōrommahā rātwang lem nung [Grand Palace Architecture Volume 1]**. Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988.
- _____. **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātwang lem sōng [Grand Palace Architecture Volume 2]**. Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988.

Narisaranuwattiwongse, Prince. **Banthúk khwāmṛū rŭang tâng tâng** [The Record of Various Knowledge]. 3rd ed. Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2009.

———. **Banthúk rāiwan khōng Somdetčhaofā kromphrayānarisrānuwattiwong Phō.Sō. Sōngphanhārōisipsiphet** [Diary of H.R.H. Prince Narisaranuwattiwongse, B.E. 2476].

———. **Čhotmāirayathāng paimonthon Rātchaburī** [Journey to Ratchaburi]. Bangkok: Sivaporn Press, 1973.

———. **Čhotmāirayathāng pai Phitsanulōk** [Journey to Phitsanulok]. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1963.

———. **Čhotmāirayathāng paitrūtātchakān Lāemmalāyū Ro.Sō. nŭngrōiyisip'et** [Diary of the Inspection Tour in Malay Peninsula, 121 Rattanakosin Era]. Bangkok: Prachachang Press, 1974.

———. **Kānsadetpaidū kitčhakāntāngtāngnai Lāemmalāyū lāe prathēt Phamā** [Diary of H.R.H. Prince Narisara nuwattiwongse inspection tour in Malay Peninsula and Burma]. Bangkok: Prachak Press, 1973.

———. **Lāiphrahat Somdet čhaofā kromphrayā narisara nuwattiwong song mī tōtōp kap Phra sǎn prasēt** [Correspondences Letter between Prince Narisara nuwattiwongse and Phrasarprasert]. 2nd ed. Bangkok: Sayam Press, 2012.

———. **Latthithamniamtāngtāng phākthī yīsip'et : rŭangphithī rāchāphisēk Somdetphramanīwong phračhaokrungKamphūchā** [The Various of Traditions, Volume 21 The Coronation of King Monivong of Cambodia]. Phra Nakorn: Sophon Phiphatthanakorn Press, 1929.

———. **Mōmčhao ying Philailēkhā disakun phim nŭang nai wan prasūt khrop hok rōp Pēt Singhākhom Sōngphanhārōisipsōng** [H.S.H. Princess Philai-lekha Diskul, Printed on the Occasion of her 6th Cycle Birthday Anniversary, August 8, 1969]. Phra Nakorn: Watcharin Press, 1969.

———. **Rŭang paichawā** [Going to Java]. Phra Nakorn: Phra Chan Press, 1971.

Office of the Council of State. **Nŭngrōiyisippī khao sil'ōf satēda čhāk sathāban thīpruksā rātchakān**

phāendin mā pen khana kammakān kritsadikā Phō.Sō. Sōngphanhārōisipsiphet thŭng Phō.Sō. Sōngphanhārōisāmsip'et [120th Anniversary of Council of State, from Council of State to the Office of the Council of State, 1874 - 1994]. Bangkok: Office of the Council of State, 1994.

Pirasri Povatong. "Phrathīnang Rātnayōsaphā [Rajkaran yasabha Throne Hall]." **Chamchuri** 14, 3 (September-December 2012): 24-31.

Pramūanēkkasānsamkhan nŭangnaikānsathāpanā watbēnčhamabōphitdusitwanārām [Collection of Significant Documents on the Inauguration of Benchamabophit Temple]. Bangkok: Mahachulalongkorn Rajavidyalaya Press, 1992.

Somchat Chungsiriarak. "Phonngān sathāpattayakam bāep Modernism khōng Phraphōnmaphičhit [Modernism Works of Phraphrombhichitr]." **NAJUA** 17 (September 2000-August 2001): 19-28.

Somkid Jiratatsanakul. **'Aphithān sap chāng sathāpattayakam Thai lem nŭng krabūankān 'ōk bāep sathā pattayakam Thai** [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: the Process of Designing Thai Architecture]. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

———. **'Aphithān sap chāng sathāpattayakam Thai lem sām 'ong pra kōp sŭan rŭan** [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 3: the Ornaments of the Body of the Building]. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

———. **Ngān'ōkbāep sathāpattayakamthai fīphrahat Somdetčhaofā kromphrayā narisrānuwattiwong** [The Architectural Works of H.R.H. Prince Narisara nuwattiwongse]. Bangkok: Chalermprakiat Institute of Thai Art and Architecture, Silpakorn University, 2013.

The Royal Secretariat Office. **Rāingān kānprachum sēnā bōdī saphā Ro.Sō. nŭngrōisip'et** [Minutes Meeting of the Ministers Council, 111 Rattanakosin Era]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2007.

Illustration Sources

All illustrations by the author unless otherwise specified.

Fig. 1 “Somdet čhaofā krom phrayā narisrānuwattiwong [H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse],” Ministry of Education’s Document, Phor Chor Sor Tor 0701/32, National Archives of Thailand.

Fig. 4-1 “(Čhāk sāi) Phra thīnang Čhakrī mahā prāsāt (muk tawantok) phra thīnang Rāt kā ran ya saphā phra thīnang Dusit mahā prāsāt læ phra thīnang ‘āphōn phi mōk prāsāt phra bōrom mahārāt wang [(From left to right), Chakri Maha Prasat Throne Hall (west side), Rajakaranyasapa Throne Hall, Dusit Maha Prasat Throne Hall and Aphonphimokkha Prasat Hall],” The Royal Vajirayana Library’s Document, Hor Wor Yor 27/43, National Archives of Thailand.

Fig. 4-2 “Phra thīnang Čhakrī mahā prāsāt wat phra sī rattana sātsadā rām [Chakri Maha Prasat Throne Hall, Wat Phra Sri Rattana Satsadaram],” 1921-1923. The Royal Vajirayana Library’s Document, Pho 002 HorVorYor 3/21, National Archives of Thailand.

Fig. 5 Mom Rajawong Naengnoi Suksri, **Sathāpattayakam Phrabōrommahārātwang lem nung [Grand Palace Architecture Volume 1]** (Bangkok: The Royal Secretariat Office, 1988), 43.

Fig. 8-1 Fine Arts Department, **Wat Si Sawai Sukhothai**, Accessed August 8, 2023. Available from <https://finearts.go.th/main/view/15864-วัดศรีสวาย-เมืองสุโขทัย>.